

A DISZNÓ-VAL KAPCSOLATOS SZÓLÁSOK A MAGYARBAN ÉS MÁS NYELVEKBEN

FORGÁCS TAMÁS

A disznó Európában a tisztátalanság jelképe, de számos ősi kultúrában a termékenység és a jómód szimbóluma: Máltán például az újkőkorból fennmaradt egy tizenhárom malacát szoptató koca ábrázolása. Házasítása – több vaddisznófaj megszelídítése, majd keresztezése révén – a Kr. e. 6. évezred közepén kezdődött Ázsiában, Európában csak később. Itteni fajtái nagyobb testűek, fejlődésük lassúbb és kevésbé szaporák. Palesztinában még a kánaáni korszakban is intenzíven tenyésztették, de később a zsidóság félnomád életmódja miatt felhagytak tartásával: ebből a körülményből származtatják a zsidóknál és az arab népeknél a disznóhús fogyasztásának tilalmát. Az ókori Görögországban és a Római Birodalomban azonban igen kedvelt háziállatnak számított: a bárány és a bika mellett a disznó volt a legfontosabb áldozati állat; az ókori Kínában pedig a 12 tagú állatöv utolsó tagja, a férfierő jelképe volt (vö. Biedermann 1996: 83).

A disznó a falánkság, a lustaság és a tudatlanság jelképe is, emiatt gyakran alkalmazták a zsidók kicsúfolására is: a Jézus Krisztust messiásnak el nem ismerő Synagogát például gyakran disznón lovagolva ábrázolják. A keresztény ikonográfiában emellett gyakran láthatjuk azt a jelenetet is, amikor Jézus a megszállottakból egy disznócsordába üzi a démonokat, mire az összes állat a tengerbe veti magát.

Napjainkban a disznó, ill. a malac a szerencse jelképe is, emiatt például Újév napján sokan fogyasztanak disznó- vagy malachúst (újévi malac), mert úgy tartják, hogy a disznó az orrával kitúrja a szerencsét a földből (vö. Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám 1990: 55).

1. Amint említettük, a disznó többek között a falánkság szimbóluma is: nemcsak sokat eszik, hanem csúnyán is, mondhatnánk zabál. Ezt a vonását számos nyelvben őrzik szóláshasonlatok, pl. m. *annyit / úgy eszik, mint egy disznó*, ang. *to eat like a pig* 'ua.', *make a pig of oneself* 'zabál, (undorítóan) fal', *pig out* 'hülyére eszi magát, bezabál'; fr. *manger comme un cochon* 'úgy eszik, mint egy disznó', fi. *syödä kuin porsas* 'úgy eszik, mint a malac' stb.

A disznó rendkívül mohó is, ezt bizonyítják a régi magyar *mohón esik neki, mint disznó a makknak*, ill. *mohón esik reá, mint disznó a moslékra* szóláshasonlatok, vö. még rajnai ném. *drauf losstürzen wie die Sau auf den Äppelkrotze* 'nekiesik, mint disznó az almacsutkának', azaz 'nagyon kíván valamit, áhítozik rá' (hasonló még ezekhez a m. *nekiesik, mint tót a vadkörte*nek hasonlat is).

Mint már láttuk, a moslékot is nagyon tudja szeretni a malac (vö. még *mosolyog, mint disznó a moslékra* 'bamba vágyakozással mosolyog valamire'), az igazi kedvence azonban a makk. Mint tudjuk ha éhes, még álmában is ez jár az eszében, hiszen a közmondás szerint *Éhes disznó makkal álmodik*. Ennek nyelvjárási szinten létezett olyan kiegészítése is, hogy *Éhes disznó makkal álmodik, de ha felébred tökkel is megelégszik*. A régi magyarban pedig variánsként élt még *A macska egérről, disznó*

makkról álmodozik változat is. Mindegyik forma jelentése azonos: 'mindenki arról ábrándozik, amit szeretne elérni magának'. Úgy tűnik, más nyelvek kevésbé ismerik ezt a „bölcsességet”, mert nem nagyon akadtam nyomára, egyedül az angolban (s ott is csak egy gyűjteményben) találtam egy hasonló közmondást: *A hungry horse dreams of oats*, azaz: 'Éhes ló zabbal álmodik'.

A régi magyarból adatolható *A disznó is megeszi a makkot, de föl nem néz a fára* közmondás. Mivel a régi gyűjtemények többnyire nem közlik a kifejezések jelentését, csak találgathatunk, mi lehet a pontos értelme. O. Nagy Gábor szerint (1967: 145) azt jelenti, hogy 'csúnya tulajdonság a hálátlanság', ám magam nem zárnám ki azt sem, hogy inkább abba a gondolkodási sémába illeszthető, mint *A macska is szereti a halat, de kerüli a vizet* közmondás. Mivel lehetne ezt az érvelést alátámasztani? Ha O. Nagy véleményét fogadjuk el, akkor úgy kell gondolkodnunk, hogy a disznó nem hálás a fának a makkért. De ha a háláról volna itt szó, akkor találébb lenne emberre vonatkoztatni a köszönetet, hiszen elképzelhető volna például egy *A disznó is megeszi a korpát, de föl nem néz az emberre* kifejezés is. Kérdés tehát, hogy nem arról van-e itt inkább szó, hogy mivel a makk fölülről hullik, ha sokat nézeget fölfelé a disznó, bizony előfordulhat, hogy egy a magasból lehulló makk eltalálja a szemét, az pedig igencsak kellemetlen. Véleményem szerint tehát korántsem zárható ki, hogy inkább a 'vannak, akik úgy szeretnék élvezni az élet örömeit, hogy ne kelljen vállalniuk a megszerzésükkel járó kockázatokat' jelentés dominál itt is, mint a *macska* esetében.

2. A makk és a moszlék mellett azonban a disznó még igen sokféle eledelt kedvel. A finnek szerint például igen szereti a borsót. Erről tanúskodik a következő két szóláshasonlat: *elää kuin sika pavussa/hernepellossa* 'úgy él, mint disznó a babban/borsóföldön', azaz 'nagyon jól él, dúskál a javakban', ill. *hijaa kuin sika pavussa* 'csöndben van, mint disznó a babban', azaz 'lapul, mert tudja, hogy rosszat tett'. A nyugat-európai nyelvekben csak az angolban találtam egy hasonló kifejezést: a *pig in clover* 'disznó a lóherében' kifejezés azonban jelentésében némiképp eltér a finn szólásoktól. Ezt inkább 'felkapaszkodott, parvenü, túl gyorsan meggazdagodott ember' értelemben használják. Hogy ebben a kifejezésben a *lóhere* mint a disznó egyik kedvenc tápláléka szerepel-e, s a kifejezés eredetileg – hasonlóan a finn fordulatokhoz – arra célozhatott, hogy az ilyen ember úgy él, mint disznó a lóhereföldön, vagy pedig a *lóhere* a *disznóval* együtt a szerencse szimbóluma-e a szólásban, azt nehéz volna eldönteni.

Érdekes azonban, hogy míg a nyugat európai nyelvekben nem találtam a finn példákhoz hasonló kifejezéseket, a magyarban igen. Persze ezért van némi különbség: a magyarban *süket* a disznó és a *búzában* lapul: *úgy él, mint a süket disznó a búzában*, ill. *hallgat/fülel, mint süket disznó a búzában/rozszban*. Ez utóbbinak létezik olyan variánsa is, amelyben nem a gabonaföldön időzik kurta farkú barátunk, hanem éppen könnyít magán: *hallgat, mint a hügyó disznó 'ua.'*

A finn disznók egyébként a kenyeret is igen szerethetik, legalábbis erről tanúskodik az *iskeä (kiinni) kuin sika limpuun* 'nekiesik, mint disznó a cipónak' hasonlat, amely azt jelenti, hogy 'illetlen mohósággal esik neki vminek, fog hozzá vmihez'. További bizonyítéka a disznó péksütemények iránti vonzalmának a *pitää (kiinni) kuin sika leivästä/limpusta* 'fogja, mint disznó a kenyeret/cipót' fordulat is.

A disznó kedvenc táplálékai között végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk a korpát is, hiszen az kifejezett csemege lehet a malacoknak: legalábbis erről tanúskodik a nyelvjárási *Mindig kapunk korpára disznót* közmondás, amely azt jelenti 'jól megfizetett munkára bőven akad jelentkező'. De azért nagyon kell vigyáznunk, hogy mi magunk ne hogy belekeveredjünk a korpába, hiszen az ismert közmondás arra is figyelmeztet, hogy *Ki a korpa közé keveredik, megeszik a disznók*. A Halász–Földes–Uzonyi-féle német-magyar szótár **disznó** címszava szerint (247) ennek van a németben pontos megfelelője (*Wer sich unter die Kleie mischt, den fressen die Schweine*), ám német frazeológiai szótárak nem ismerik ezt a kifejezést, lehet tehát, hogy csak a magyarból való tükörfordítással hozták létre a szerkesztők.¹

3. De nemcsak a mohó evésnek, hanem a mértéktelen ivásnak, s az ebből fakadó részegségnek a jelképe is lett a disznó, vö. pl. m. *részeg disznó*, ill. *részeg, mint a disznó*; ném. *voll (besoffen) wie ein Schwein sein* 'tele van/berúgott, mint egy disznó', or. *напиться как свиня* 'berúg, mint a disznó', fi. *olla humalassa kuin sika* 'részeg, mint a disznó', ill. *olla sikana* 'disznóként van', azaz: 'részeg'. A németben létezik még egy ritkább szólás is, amely szatirikus gúnnyal szintén a részeges embereket csúfolja, akik elveszítik a józan ítélőképességüket, s nem tudják megakadályozni, hogy anyagi javaikat el ne herdálják: *Das Schwein läuft mit dem Fasshahn weg, azaz 'a disznó elszalad a hordó csapjával'*. Bruegel is ábrázolta híres közmondásokat bemutató festményén azt a jelenetet, ahogyan a disznó leharapja a hordó csapját, mert azt hiszi, hogy az valami ennivaló. Emiatt azonban kifolyik az összes bor, s nagy kár keletkezik.²

Hogy a disznó a részegség szimbóluma is lett, abban talán közrejátszhatott az is, hogy a disznó valóban nem válogat, ezért ha erjedőfélben levő gyümölcsöt vagy cefrét tesznek elébe moslék helyett, azt is megeszi, s akkor esetleg valóban berúg. De legalább ennyire szerepe lehet a fenti kifejezések létrejöttében annak is, hogy a részeg embertől sokan undorodnak, megvetik, mint a koszos és gyakran bűdös disznót.

4. Mert hát ne is tagadjuk, a disznó bizony többnyire igen piszkos, hiszen lefekszik az óljában is a koszba, de ha szabadon legelhet, akkor kész még a pocsoltyába is belefeküdni. Erről tanúskodik például a *szeregi, mint disznó a pocsettát* hasonlat vagy *A disznó is a piszkokban húzik* közmondás, de azt sem véletlenül mondták régen az ápolatlan külsejű, piszkos ruhájú emberre, hogy *olyan, mint aki disznókkal hált*, vö. még m. *piszok disznó* 'arcátlan, goromba fráter', ném. *Dreckschwein, Drecksau* 'mocskos disznó', ang. *to be happy as a pig in a mud* 'boldog, mint a disznó a

¹ Ezt a véleményünket erősítheti az is, hogy a szótár magyar–német kötetének 852. oldalán, a **korpa** címszóban a fenti magyar közmondás megfelelőjeként a *Wer mit Hunden zu Bette geht, steht mit Flöhen auf* 'Aki kutyákkal fekszik, bolhákkal kel' forma szerepel, márpedig, ha valóban létezne a korpa közé keveredésre utaló közmondás, itt meg kellene találunk.

² Tudjuk, hogy nemcsak a disznók lehetnek részegesek, hanem a kefekötők is (*iszik, mint a kefekötő*). Elsőre érthetetlen, hogy ezeknek a tisztos iparosoknak miért van ilyen rossz hírük. Gondolhatnánk, hogy talán azért, mert munkájuk közben apró szőrszálak és sörték repkednek a levegőben: ez ingerli a torkukat, s inniuk kell. De hát ihatnának vizet is. Miért akkor a mértéktelen alkoholizálás? Talán gyenge jellemre vall? Nem, nem erről van szó. Maga a kifejezés a magyarba a németből került: *trinken/saufen wie ein Bürstenbinder* 'ua.'. Ennek magyarázatához a *bürsten* igéből kell kiindulni, amely már a korai újfelnémetben is rendelkezett a '(ki)kefél' mellett az átvitt 'iszik, tivornyázik' jelentéssel, amely feltehetően egy 'torkát (vagy poharát) kikeféli' értelemből keletkezett. Emiatt a 16. században a nagyívókat kezdték tréfásan *Bürstenbinder*-nek is nevezni, így született meg a tárgyalt hasonlat.

sárban/mocsokban', fr. *être sale comme un cochon* 'koszos, mint a disznó', ill. *mener une vie de cochon* 'úgy él, mint egy disznó', or. *жить по свински* 'úgy él, mint egy disznó' stb.³

Igaz, egyesek szerint ezt azért teszi, mert a vízzel, ill. a ráragadt sárral hűti magát, hogy melegben ne izzadjon annyira, de mégiscsak igen tisztátalannak látszik. A disznóhús fogyasztásának tilalmát a zsidóknál és az arab népeknél tudományosan ugyan a disznótenyésztésnek a félnomád életmód miatti abbahagyásából eredeztetik, az „ideológiai” magyarázat azonban a disznó tisztátalanságát helyezi a középpontba.⁴

De ne legyünk igazságtalanok, mert nem igaz, hogy a disznó minden körülmények között elviseli a mocskot. Néha igenis megpróbál megszabadulni a sártól és más szennyeződésektől. Mivel azonban nem tud megmosdani, vagy magát tisztára nyalni, mint például a macskák teszik, gyakran hozzádörgölőzik valamihez, leggyakrabban valamilyen fához.

Ezzel van kapcsolatban a régi magyarban még előforduló *Minden disznó megleli a maga dörgölőfáját* közmondás is, amely azt jelenti: 'az erkölcstelen, hitvány emberek is találnak maguknak társat', tehát leginkább a ma is használatos *Minden zsák megtalálja a maga foltját* közmondásunknak feleltethető meg.

Ugyancsak a fához dörgölőző disznó képe áll a következő német kifejezés középpontjában is: *Was schadet es der stolzen Eiche, wenn eine Sau sich daran reibt?!*, azaz 'Mit árthat az a büszke tölgyfának, ha egy disznó dörgölőzik hozzá?!'. Az erős, vastag törzsű tölgyfa az emberi hajlíthatatlanság, állhatatosság szimbóluma a szólásmondásban, amelynek értelme tehát a következő: 'hitvány, jellemtelen emberek sértései nem tudnak kikezdeni, megrendíteni egy erős jellemet'.

5. Hatalmas étvágya következtében persze a disznó viszonylag gyorsan és alaposan meg is hízik, így nemcsak a falánkság, hanem a kövérség jelképévé is lett, gondoljunk csak a *kövér disznó* vagy (*olyan*) *kövér, mint egy disznó* szólásokra, vö. még a már idézett angol *to make a pig of oneself* szólással, amelynek jelentése 'disznót csinál magából', azaz: 'zabál, teletömi a bendőjét'.

A nagy testű, kövér emberek viszont többnyire nagyon izzadnak is. Mi magyarok ugyan az erős izzadás kifejezéséhez inkább a keményen dolgozó ló látványát hívjuk segítségül (*izzad, mint a ló*), a franciák pedig a robotoló ökörét (*suer comme un boeuf*), a németben azonban több ilyen hasonlat létezik, s köztük a (kan, ill. a nőtény) disznóra utalók is szerepelnek: *schwitzen wie ein Schwein / eine Sau* 'izzad, mint a disznó', hasonlóan az angolban is: *to sweat like a pig* 'ua'.⁵

6. Ha aztán eleget evett a disznó, akkor többnyire mély álomba szenderül. Ki ne látott volna már az ólban az oldalukon heverő disznókat jóízűen aludni? Ilyenkor nem ritka az sem, hogy hangosan horkolnak. Mindkét „esemény” nyomot hagyott a

³ Bizonyos értelemben ide sorolhatjuk még az 'illetlenül viselkedik, trágárul mocskolódik' értelmű német *die Sau rauslassen* kifejezést is, amely szó szerint azt jelenti 'kiengedi a disznót'.

⁴ Ebből a vallási tilalomból a magyarban egy tréfás szóláshasonlat is született: *Annyi a pénze, mint zsidónak a disznaja*, azaz 'szegény, nincstelen'.

⁵ Vö. még ném. *schwitzen wie ein Tanzbär* 'izzad, mint egy táncoló medve', *schwitzen wie ein Affe* 'izzad, mint egy majom'. Érdekes még a németben a *schwitzen wie ein Schweinebraten* 'izzad, mint egy disznósült' kifejezés is, de ebben már nem a verejték gyöngyözik a szegény disznó bőrén, hanem sütés közben a húsból a zsír csöpög.

szóláskincsben is, vö. pl. m. R. *elaludta a malacok álmát* 'nagyot aludt', fi. *nukkua kuin porsas* 'alszik, mint a malac, mélyen alszik'; ném. *schnarchen wie ein Schwein/Bär/Esel* 'horkol, mint egy disznó/medve/szamar', vö. még ang. *to drive pigs* 'disznókat terel', azaz 'horkol'.

Talán azért, mert mohón zabál, s utána nehezen mozog, sőt gyakran el is alszik a disznó, hozzákapcsolódott a lustaság képzete is, gondoljunk csak a *lusta disznó*, ill. *lusta, mint a disznó* kifejezésekre, vö. még ném. *faules Schwein* 'ua.'. S az még hagyján, hogy lusta, ráadásul piszkos is, hiszen előbb is láthattuk, hogy akár a pocsolóba is belefekszik. Valószínűleg éppen piszkossága az egyik ok, ami miatt a disznó igen hátul áll a háziállatok rangsorában. Úgy gondolnánk, hogy emiatt jelentheti a német *Das ist unter aller Sau* 'ez minden disznó alatt van' kifejezés azt, hogy valami 'nagyon hitvány, értéktelen, kritikán aluli', ám Röhrich (1992: 1285) szerint a kifejezés *Sau* eleme valójában a jiddis *seo* 'mérték' szóval egyezik, s csak népetimológiásan kapcsolódott volna össze a '(nőstény)disznó' jelentésű, német *Sau* főnévvel – vö. még a magyar *a béka sege alatt* szólással is.

7. Nehéz eldönteni, hogy az előbbi 'mérték' jelentéssel vagy a lenézett malacokkal függ-e össze, de kétségtelen, hogy összetételi előtagként gyakori a *Sau*-, ill. *Schwein* elem több német összetételben. Ezek zöme negatív fokozást, lenézést fejez ki, pl. *Sauarbeit/Schweinearbeit* 'pocsék munka, állati meló', *saugrob* 'rendkívül goromba, durva, mint a pokróc', *saublöd* 'tökhülye, állati buta', *Sauhund* 'aljas csirkefogó, mocsok disznó', *Sauleben* 'rongyos élet', *Sauwirtschaft* 'szemétdomb, disznóól', ill. *Schweinskerl*, *Schweinehund* 'disznó alak' stb., ritkábban azonban némiképp pozitív irányban is alkalmasak lexikális fokozásra, pl. *saukomisch* 'állati komikus, rendkívül nevetséges', *saufrech* 'állati pimasz', *Sauhitze* 'dögmeleg', ill. *Schweinegeld* 'nagyon sok pénz, egy vagyon', *Schweineglück* 'disznó szerencse', *Schweinsgalopp/Schweinstrab* 'gyors futás' stb. Némiképp hasonló ezekhez az angol *pig's wash* 'disznómosás' kifejezés is, ennek értelme a konkrét 'moslék' mellett 'ehetetlen étel, ill. 'rossz bor, löre' is.

Ha már szó volt a *Schweinehund* kifejezésről, említést érdemel még a németből a *der innere Schweinehund* fordulat is. Ezzel a szó szerint 'belső disznókutya' jelentésű kifejezéssel a 'valódi cselekvésre való gyávaságot, tehetetlenséget, inerciát' jelölik, pl. *Er kam gegen seinen inneren Schweinehund nicht an* 'nem tudta legyőzni magában a benne lakó lusta gazembert'.

A 'senki' jelentésű *keine Sau* kifejezés viszont talán tényleg a disznó alacsony rangja folytán alakulhatott ki a németben, hiszen ez szó szerint azt jelenti, hogy '(még) egy disznó sem' (pl. *Das glaubt keine Sau* 'Ezt senki se fogja elhinni'). Ugyanakkor azonban van ennek *kein Schwein* variánsa is, arról pedig Röhrich (1992: 1442–3) mást mond. Eszerint ez utóbbi kifejezés eredetileg elsősorban a *Das kann kein Schwein lesen* 'ezt senki se tudja elolvasni, ez egy macskakaparás' formában volt csak szokásos, s csak egy névmagyarázó (aetiologikus) monda alapján hozzák kapcsolatba a disznókkal. Élt ugyanis a 17. században Schleswig tartományban egy nagyon művelt család, akiket *Swyn*-nek hívtak. A család tagjai nagyon segítőkészek voltak, s a parasztnak, egyszerű polgároknak segítettek elolvasni és értelmezni a különböző dokumentumokat, leveleket. De ha a család valamelyik tagja egy olvashatatlan kézírással szembesült, akkor azt mondta: *Das kann kein Swyn lesen*, azaz: 'nincs olyan Swyn, aki ezt el tudná

olvasni. A *Swyn* családnév és a *Schwein* 'disznó' ottani ejtismódjának egybeesése folytán azután idővel átalakult a kifejezés értelme, s a *kein Schwein* szerkezet felvette a 'senki' értelmet'. Véleményem szerint azonban a családnévi eredetnek némiképp ellene szól a fentebb említett *keine Sau* variáns, s talán az is, hogy 'senki' értelemben a magyarban is használatos például a *kutya sem* fordulat, a franciában pedig a *pas un chat* 'egy macska sem' kifejezés. Ezek pedig mégis abba az irányba mutatnak, hogy az ilyen értelmű kifejezésekben inkább annak lehetett szerepe, hogy bizonyos – legalábbis régen – nem sokra becsült állatok neve szerepeljen bennük tagadólag (hogy a ma gyakran családtagnak tekintett, ajnározott *kutya* régen mennyire hátul állt a rangsorban, arra nézve vö. pl. *Egyik eb, másik kutya; Eb vagy kutya, mind egy tatár; Eb a varga bőr nélkül; Eb a pap bajusz nélkül; Eb a pap könyv nélkül* stb.).

8. Mivel a disznó lusta és piszkos is, nem sokra becsülték, s a hitványság, értéktelenség jelképe lett. Erről tanúskodik az a régi magyar mondás is, miszerint *Nem illik disznó orrába az aranyperec*. Ez szövegbe építhetően, hasonlatként is használatos: *úgy illik vkinek vagy vkire vmi, mint disznó orrába az aranyperec*. A kifejezés feltehetően bibliai eredetű, hiszen Salamon Példabeszédeiben (11:12) a következő bölcsességet találjuk: „*Mint a disznó orrában az aranyperec, olyan a szép asszony, akinek nincs okossága*”.⁶

A disznó értéktelenségét állítja a középpontba a következő két angol közmondás is: *You cannot make a silk-purse of a sow's ear* 'disznófülből nem lehet selyem pénztárcát csinálni', illetve *You cannot make a horn of a pig's tail* 'a disznó farkából nem lehet szarvat csinálni'. Ezeket a magyarban leginkább a szlengben előforduló, kissé durva *SzARBól nem lehet aranyat csinálni* kifejezéssel adhatjuk vissza.⁷

Ugyancsak a disznó hitványságára céloz a *disznók elé gyöngyöt szór* szólásunk is, amelyet olyankor használunk, ha valaki 'valami értékeset kínál olyannak, ki azt nem tudja értékelni, ill. méltatlanokra pazarolja tudását, erejét, munkáját'. A kifejezés bibliai eredetű, Máté evangéliumában (7:6) található a következő részlet: „*Ne vessetek szent dolgot ebeknek, s ne szórjátok gyöngyeiteket disznók elé. Különböznél lábukkal eltaposhatják azokat, aztán megfordulnak és széttépnek titeket*”.⁸

A fordulatot számos nyelvben megtaláljuk, pl.:

ném. *Perlen vor die Säue werfen*
ang. *cast pearls before swine*
sp. *echar margaritas a puercos*
or. *метать бисер перед свинями*
fi. *Ei pidä heittää helmiä sioille*
ész. *Ára viska pärleid sigade itte.*

Hasonló gondolatot fogalmaz meg a régi magyarban még használatos *Disznóra gyömbért ne vesztegess!* kifejezés is, míg a régi japán nyelvben ugyanez a gondolat a

⁶ Hasonló ehhez a következő német szólás is: *passen wie der Sau das Halsband* 'illik hozzá, mint disznóra a nyakörv'. Röhrich szerint a finnben is van hasonló jelentésű szóláshasonlat: 'illik, mint disznóra a nyereg' (*passen wie der Sattel auf das Schwein*), de magát a finn kifejezést nem közli. Vö. még régi magyar *illik, mint számára a bársornynyereg* 'nem illik'.

⁷ A *pigtail* egyébként az angolban a malac farkán kívül 'vékony hajfonat, varkocs' jelentésben is használatos, sőt a 17. században 'összesodort, vékony dohánytekeres' értelemben is előfordult.

⁸ A Vulgátában így szerepel: *Neque mittatis margaritas vestros ante porcos.*

macskához és az aranyhoz kötődik: *Neko ni koban*, azaz 'arany(at) a macskának' (vö. Paczolay 1994: 23).

9. A disznókra tehát nem szabad értékeket vesztegetni, úgysem becsülük semmire. Ez derül ki a következő német bonmot-ból is: *Den Schweinen wird alles Schwein*. Itt valójában egy szállóigével van dolgunk, amely Friedrich Nietzsche tollából származik. Pál apostolnak Titushoz írt első levelében (15. vers) található a következő részlet: *A tisztának minden tiszta, a tisztátalannak és a hitetlennek pedig semmi sem tiszta, mert romlott az értelmük és a lelkiismeretük*. Az idézet első sora a németben így hangzik: *Dem Reinen ist alles rein*. Ezt a mondatot Nietzsche Ímígyen szóla Zarathustra című munkájában (3. rész, 14. fejezet) így parodizálta: „*Dem Reinen ist alles rein – so spricht das Volk. Ich aber sage euch: den Schweinen wird alles Schwein*”, azaz: 'Minden tiszta a tisztának – így beszél a nép. Én azonban azt mondom néktek: Minden disznó lesz a disznóknak'.

Ugyanebbe a gondolatkörbe tartozik még az a finn szólás is, amelyből azt is megtudhatjuk, hogy a disznó nemcsak igénytelen, piszkos, hanem buta állat is: *ei ymmärrä enempää kuin sika/porsas hopealusikasta*, azaz 'nem tud többet, mint a disznó/malac az ezüstkanálról'. Hasonló ehhez a németben a (*der Dumme stellt sich an*) *wie die Sau zum Haarkräuseln* '(a buta úgy kezd hozzá a dologhoz), mint a disznó a hajhullámosításhoz/az ondoláláshoz'. Ezeknek legközelebbi magyar megfelelője az 'egyáltalán nem ért hozzá, fogalma sincs róla' jelentésű *annyit ért vmihez, mint a tyúk az ábécéhez* (régebbi változatai: (*annyit*) *ért (tud) hozzá, mint bagoly az ávemariához; annyit tud vmihez, mint lúd a zsoltárhoz; annyit ért hozzá, mint ökör a vasárnaphoz*, vö. még ném.: *wie der Esel zum Lautenschlagen* 'mint a szamár a lantjátékhoz').

10. Mindaddig a disznót rossz színben feltüntető szólásokkal volt inkább csak dolgunk. Ne felejtjük azonban el, hogy a disznó pozitív szimbólum is lehet: a szerencsét jelképezi, gondoljunk a *disznó szerencséje van* vagy a régi magyarban szokásos *disznaja van* szólásokra. Ez utóbbi, a mai szlengben *malaca van* formájúra változott szólás feltehetően tükörfordítás a németből: *Schwein haben* 'ua.'. A német kifejezés eredetét többféleképpen is magyarázzák. Az egyik elképzelés szerint egyes a 16–17. században használt kártyajátékokban a legerősebb lap, az ász disznót ábrázolt (vö. ném. *Eichel-Sau*, *Schellen-Sau*, *Herz-Sau*, *Gras-(Laub-)Sau*, azaz 'makk-, tők-, piros- és zöld-disznó), aki tehát ezeket birtokolta, az tényleg szerencsés volt. Röhrich (1992: 1441) egy másik magyarázatot is felvet, eszerint a *disznó* fokozó értelmű elemként állt egyes kifejezésekben, mint ahogy ez ma is lehetséges, pl. *saudumm*, *saugrob*, *Sauglück* (l. fentebb). Ez utóbbiból lett a *Schweineglück* 'disznó szerencse', melyben aztán a 'szerencse' értelem a *Schwein* előtaghoz tapadt, ezzel a kifejezés megrövidült, de eredeti jelentését megtartotta. O. Nagy szerint egyébként (1979: 115) a magyarban önállóan is végbemehetett ez a fejlődés, vö. pl. *disznó meleg*, *disznó szerencséje van* → *disznaja van*.

A legvalószínűbb azonban a harmadik magyarázat: eszerint a középkori versenyjátékok, például lövészversenyek során az utolsó helyezett egy malacot kapott vigaszdíj gyanánt. Az elsők komolyabb díjakat kaptak, például drága kelméket, vagy mives fegyvereket, azután sokan semmit, de az utolsó kapott egy malacot. A helyezése miatt persze szégyenkeznie kellett, ugyanakkor a középmezőnyhöz képest kifejezetten szerencsésnek mondhatta magát, hiszen nem szolgált meg a jutalmat, valójában

érdemtelenül érte a szerencse. Igaz, gyakran ki is kacagták emiatt, s a polgárok gúnyos megjegyzéseitől kísérvé kellett hazavezetnie a disznót. Ha ez csak egy malac volt, akkor sokszor el is dugták a bő köpenyükből (nem véletlenül nevezték az ilyen ruhadarabot később is *malaclopónak*). Éppen emiatt fejlődött ki tehát a kifejezés mai értelme: 'véletlen szerencse éri, olyan amit meg sem érdemelt' (vö. Röhrich 1992: 1442).

11. A versenyek vesztesével szemben nem mindig volt azonban szerencsés az olyan ember, aki a vásárban zsákból vett disznót, vö. ang. *to buy a pig in a poke* 'zsákbamacskát vesz', hasonlóan a finnben is: *ostaa sika säkissä* 'zsákból disznót vesz', azaz 'látatlanban vág bele vmibe'. A magyarban ugyan a *zsákbamacskát vesz* forma a szokásos, a régi magyarban azonban létezett ez a variáns is: *Nehogy zsákban vegyem a malacot!* 'Nehogy már látatlanban vágjak bele a dologba'.⁹

Persze nemcsak kismalacot árultak a piacon, hanem nagyobb disznókat is. Azok viszont már nem fértek volna zsákba, úgyhogy legtöbbször a saját lábukon mentek oda. Azonban előfordulhatott, hogy valaki 'rossz piacra vezette a disznóit'. Ennek nyomát őrizi az ironikus angol *to bring one's pigs to a wrong market* (variáns: *to drive (or bring) one's pigs to a fine, pretty, etc. market*) szólás, amelyet magyarul nagyjából a részben a *rossz ajtón kopogtat* szólással, részben a *kudarcot vall, felsül <a vállalkozásával, üzletével>* kifejezéssel tudunk visszaadni.

A disznók ugyan az ólban is nevelkedhetnek, ám régebben szokás volt őket kihajtani a mezőre vagy az erdőbe is, főként ha voltak makkosok a közelben. Eközben azonban őrizni kellett őket, nehogy elkóboroljanak vagy szétszaladjanak. A kondás nem is mindig volt egyedül, gyakran volt társa is. Közöttük bizonyára sűrűn alakult ki bizalmas, baráti viszony. Feltehetően ez is lehet az oka annak, hogy ha valaki felháborodik azon, hogy egy vele kevésbé szoros kapcsolatban álló személy bizalmaskodik vele, esetleg udvariatlanul letegezi, akkor gyakran a *Nem őriztünk együtt disznót!* fordulattal utasítja el a másik közeledését. Ezt a kifejezést más nyelvekben is megtaláljuk. A franciában nagyjából ugyanebben a formában találjuk

⁹ A magyar szólásban azért van szó macskáról a zsákban, mert régen gyakori csinytevésnek számított, hogy a vásárban kismalac (esetleg nyúl) helyett gyakran egy értéktelen macskát tettek a zsákba, hogy az elővigyázatlan, könnyelmű vevőket, akik nem néztek bele a zsákba, becsaphassák. Nem mi magyarok voltunk persze az egyetlen nemzet Európában, akik hajlamosak voltak ilyesféle kópéságra, ugyanis a szólás más európai nyelvekben is megtalálható, pl.:

ném. *die Katze im Sack kaufen* 'ua.'
fr. *acheter le chat en poche* 'ua.'
ol. *comprare la gatta in sacco* 'ua.'
holl. *een kat in de zak kopen* 'ua.'
or. *купить коша в мешке* 'ua.'

Limpach–Hoffmann (1993: 127) szerint ez a szokás már a korai középkorban megszülethetett, mégpedig Dél-Európában. Akkoriban ugyanis a mórok nagy területeket foglaltak el az európai szárazföldön, s a megszállt területeken megtiltották a disznóhús fogyasztását, mert Mohamed ezt az állatot tisztátalannak nyilvánította. A parasztek azonban nem voltak hajlandók lemondani a sonka és a kolbász nyújtotta kulináris örömről, ezért a hegyekben elrejtették a disznókat. A malachúsrá vágó városlakók aztán minden lehetséges alkalommal vidékre „látogattak”, hogy fiatal malacokat vegyenek, amelyeknek egyrészt igen finom és gyenge volt a húsa, másrészt könnyen lehetett őket szállítani. Mivel az ilyen illegális üzletek többnyire éjszaka zajlottak, a hegylakó parasztek ezt néha kihasználták azáltal, hogy a malac helyett egy macskát dugták a zsákba. Így fordulhatott elő, hogy egy-egy elővigyázatlan vevő csak otthon bontotta ki a zsákot, s akkor egy macska ugrott ki belőle. Mindazonáltal – ha a igazuk van is a szerzőknek – a vásári trükk bizonyára másutt és később is élhetett, hiszen a legtöbb európai nyelvből van rá példánk.

meg (*Nous n'avons pas encore gardé les cochons ensemble 'ua.'*), míg a németben kérdésként fordul elő: *Wo haben wir denn zusammen Schweine gehütet? 'Hol őriztünk együtt disznót?'*

12. Persze nem mindenki disznót nevel, van például, aki juhok. Annak ugyan nem olyan sok a húsa, mint a disznónak, de lehet nyírni a gyapját, azaz már életében is hasznos hajt, míg a disznó csak holta után. Úgy tűnik azonban, hogy egyesek a disznót is megpróbálják megnyírni, erre utal legalábbis a német *Der eine schert das Schaf, der andere das Schwein* közmondás. Ennek forrása egy nagyon régi monda, amely az északi és a balti népek körében számos változatban ismeretes. Eszerint egykoron Isten juhokat tenyésztett, az ördög pedig disznókat. Mikor az ördög látta, hogy Isten a birkáit nyírja, megkérdezte a teremtőt, hogy miért teszi ezt. Isten azt válaszolta, hogy a gyapjából ruhákat akar szőni. Erre föl az ördög is megpróbálja megnyírni a disznókat, de azok csak visítanak közben, gyapjút nem nagyon lehet róluik nyerni, úgyhogy az ördög hamarosan megdühödik, s belezavarja őket a piszokba ezzel a kiáltással: *Viel Geschrei und wenig Wolle*, 'Sok ordítás és kevés gyapjú', azaz *Sok hűhó semmiért* (vö. Röhrich 1991: 521–41).

Ez a történet később háromtagú mondássá, amolyan wellerizmussá sűrítődött össze. Már 1601-ből találni a németben ilyen példát: *Viel Geschrey und wenig Wolle, sprach der Teuffel und beschor ein Saw* 'Sok ordítás és kevés gyapjú, mondta az ördög, és megnyírta egy disznót'. Ez a bővebb forma is széles körben ismert volt, Röhrich szerint angol, skót, francia és olasz változatai is léteztek, sőt még tréfás elferdítései is, pl. ném. *Viel Geschrei und wenig Wolle, sagte der Teuffel, und zog seiner Großmutter die Haare einzeln aus dem Hintern* 'Sok ordítás és kevés gyapjú, mondta az ördög, s egyenként húzta ki a szőrszálakat a nagymamája fenekéből' (uo.).

Később a szólás első fele teljesen elszakadt az eredeti történettől, sőt az ördög is elmaradt belőle, vannak például olyan német variánsok, amelyekben az ördög helyébe a juhász, a kovács vagy a bolond lép. A kétosztatúságot megőrizték ugyan egyes nyelvek (vö. pl. holl. *Ik scheer het schaep en de andere het verken* 'Én a juhokat nyírom, a másik a disznókat' vagy fr. *L'un tond les brebis et l'autre les pourceaux* 'Egyik a birkákat nyírja, a másik a disznókat'), mára azonban a legtöbb nyelvben az eredeti kifejezés első tagmondata (*Viel Geschrei und wenig Wolle*) állandósult szólásként, vö. pl.

- ang. *great cry and little wool*
- fr. *grande rumeur, petite toison* (rég)
- holl. *veel geschreeuw maar weinig wol*
- ol. *assai romore e poca lana*¹⁰

Az már az eddigiekből is kiderült, hogy a disznót nem érdemes nyírni, úgysem találunk rajta gyapjat. Bizonyára ezzel lehet magyarázni, hogy a 'sohanapján' értelem kifejezésére a ma is szokásos *holnapután kiskedden* vagy *majd ha piros hó esik*

¹⁰ Történetünk távolabbról rokonságban van a már az ókorban is használatos *lana caprina* 'kecskegyapjú' kifejezéssel és a szamár gyapjának motívumával is, amelyre Rabelais Pantagruel című művében találunk: *Autres tondoient les asnes, et y trouvoient de lain bien bonne* (V, 22). Említsük meg itt azt is, hogy egy másik közmondás arra is figyelmeztet, hogy a juhokat ugyan szabad nyírni, de nem szabad ezt túlzásba vinni: *Man kann seine Schafe scheren, aber man darf ihnen nicht das Fell abziehen* 'A juhokat nyírni, nem nyúzni kell'.

kifejezés mellett a régi magyar nyelvben létezett a *disznónyíró szombat*on (sic!) fordulat is.¹¹ Egy az előbbiekkal azonos értelmű kifejezésben egyébként az angolban is szerepet kapnak a disznók: *when the pigs begin to fly* 'amikor a disznók repülni kezdenek'. A disznók repülése egyébként egy másik angol szólásban is szerepet kap. *A pigs might fly* 'lehetséges, hogy a disznók röpködnek' fordulat nagyjából a 'történekmég csodák' jelentésű *(néha) a kapanyél is elsül(het)* szólással adható vissza nyelvünkben.

13. Persze a disznót valóban nem a gyapjáért tartjuk, hanem a húzáért. Értéke pedig annál nagyobb, minél szebb, kövérebb. S bizony – gyarló emberként – gyakran irigykedünk, ha a szomszéd malaca jobban fejlődik a magunkénál. Ebből fakad, hogy a ma általánosan használt *A szomszéd réjje mindig zöldebb* fordulat mellett élt korábban ebben az értelemben egy *Kövérebb a más disznaja* kifejezés is.

A disznó táplálásával kapcsolatos tapasztalaton alapulnak a régi magyarból adatható *A disznónak a szájában van az esztendő*, ill. *A disznónak zsákban az esztendeje* közmondások, melyek arra tanítják a kezdő gazdákat, hogy az elfogyasztott kukorica mennyisége szabja meg, mikor lehet a disznót levágni, nem pedig annak életkora.

Szegény disznó egész életében csak mohón habzsol, pedig – mint erre egy régi magyar közmondás is figyelmeztet – *Ha tudná a disznó, mire hizlalják, megdöglének búvában*, azaz 'jómódnak is lehet rossz vége'.

A disznó „karrierje” bizony tényleg szomorú véget ér. Egy reggel erős férfiak gyűlnek össze, akik miután megfenték késeiket még meglocsolják pálinkával a torkukat, azután nekilátnak a disznóölésnek. Igaz, nagyüzemi keretek között ma már az Európai Unió előírásai szerint előbb elkábítják az „áldozatot”, s csak azután szúrják nyakán. A házilagos disznóölés keretei között azonban ez nemcsak régen nem volt így, hanem feltehetőleg egy ideig továbbra is csak jámbor óhaj marad. Ezért ezentúl is érteni fogjuk még a 'szorult helyzetében' nagyon hangosan ordít' jelentésű német *schreien wie ein gestochenes Schwein*, ill. *schreien wie eine angestochene Sau* 'ordít, mint a leszúrt disznó' szóláshasonlat képi háttérét.¹² S akár elkábították a „kivégzés” előtt szegény párát, akár nem, kétségtelen, hogy a nagy testű állatból elég sok vért eresztenek le, mielőtt feldarabolják, ebből következően ugyancsak szemléletes az 'igen erősen vérzik' jelentésű német *bluten wie ein (gestochenes) Schwein* 'vérzik, mint egy (leszúrt) disznó' hasonlat háttére is. Persze azért – ha nem is túl gyakran, de az is előfordul, hogy a böllér nem elég ügyes, vagy a disznó lefogására „szakosodott” társai nem elég erősek, s a disznó valahogy el tud szaladni. Igaz, „sikere” többnyire igencsak kérészerű, mert úgyis megfogják, s jön az elkerülhetetlen vég. Röhrich szerint Németországban főként az I. világháború alatt fordult elő a „feketevágás”, azaz hogy a disznót nem szakképzett böllérek vágták le. Ekkoriban született a *Wir werden das Schwein schon töten*, azaz 'valahogy azért le fogjuk vágni a disznót' kifejezés, amit 'fel

¹¹ Ezeknek közkeletű változata még a *majd ha fagy* szólás is, ennek forrása pedig egy népi mondóka: *Majd ha fagy / hó lesz nagy / répa terem / vastag, nagy*.

¹² Ezeknek szinonimája még a németben a *schreien wie am Speiß* 'ordít, mint akit karóba/nyársra húztak' szóláshasonlat. A magyarban igen gyakori ebben a jelentésben az *ordít, mint a fába szorult fereg* fordulat is. Az ebben előforduló *fereg* szó jelentése 'farkas, toportyán(féreg)'; a *fa* pedig, amibe a farkas beleszorul, nem más, mint a csapda, amit neki állítottak fel (vö. O. Nagy 1979: 141–3). Az angolban viszont nem a disznó ordítását emelik ki ebből a képből, hanem ijedségét: *to look/stare like a stuck pig* 'bámul, mint egy leszúrt disznó', azaz 'megdermedt félelemtől vagy ámulattól'.

a fejfel, menni fog a dolog' értelemben olyankor használnak, ha valaki kételkedik a sikerben (vö. Röhrich 1992: 1442).

A disznóvágás során persze rendesen fel kell dolgozni az állatot, nem lehet egyben megfőzni. Erre figyelmeztet a régi németben a *die Sau in den Kessel stoßen* 'a disznót a katlanba löki' kifejezés, amelyet olyankor használnak, ha 'valaki csak nagyjából intéz el egy dolgot'.

HIVATKOZÁSOK

- Biedermann, Hans 1996: *Szimbóliumlexikon*, Budapest, Corvina Kiadó.
- Eckhardt Sándor–Konrád Miklós 1999: *Magyar-francia nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Forgács Tamás 2003: *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*, Budapest, Tinta Kiadó.
- Halász Előd–Földes Csaba–Uzonyi Pál 1998: *Magyar-német nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szemadám Görgy 1990: *Jelképtár*, Budapest, Helikon Kiadó.
- Kiss Gábor 1999: *Magyar szókincstár*, Budapest, Tinta Kiadó.
- Limpach, Hannelene–Hoffmann, Alexander F. 1993: *Fuchsteufelswild und lammfromm, Tierisch gute Redensarten von A bis Z*, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag.
- Margalits Ede 1896: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*, Budapest.
- O. Nagy Gábor 1976: *Magyar szólások és közmondások*, Budapest, Gondolat Kiadó.
- O. Nagy Gábor 1979: *Mi fán terem?* Budapest, Gondolat Kiadó.
- Ország László–Futász Dezső–Kövecses Zoltán 1998: *Magyar-angol nagyszótár*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pálfy Miklós 1999: *Francia–magyar kéziszótár*, Szeged, Grimm Kiadó.
- Röhrich, Lutz 1991: *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 1*, Freiburg–Basel–Wien, Herder Verlag.
- Röhrich, Lutz 1992: *Das große Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten, 2-3*, Freiburg–Basel–Wien, Herder Verlag.

REDEWENDUNGEN MIT DER KOMPONENTE *SCHWEIN* IM UNGARISCHEN UND IN ANDEREN SPRACHEN

TAMÁS FORGÁCS

Sprichwörter und Redewendungen sind meistens bildhaft geprägt. In den Bildern, die ihnen zu Grunde liegen, kommen oft auch Tiere vor. Das ist nicht erstaunlich, da Tieren oft eine symbolische Bedeutung beigemessen wird, somit sind sie auch sehr gut geeignet, Menschen zu charakterisieren. Aber auch deswegen tauchen in Redensarten oft Tiere vor, da sie sehr häufig menschliche Aktivitäten beschreiben und viele dieser Tätigkeiten richtet sich auf Tiere. So kommt auch das Schwein in vielen Redensarten vor. Dabei treten zum Teil seine negativen Eigenschaften (es ist dreckig, es stinkt, es frisst zu viel usw.) in den Vordergrund, aber es gibt auch viele unter ihnen, denen menschliche Tätigkeiten zugrunde liegen (z. B. Verkauf von Ferkeln im Sack, wobei unehrlche Menschen oft die Ferkeln durch Hasen oder Katzen ausgetauscht haben, vgl. engl. *to buy a pig in a poke*, dt. *die Katze im Sack kaufen*, ung. *zsákbamacskát vesz* usw.). Schließlich gibt es auch nicht wenige Redensarten, die nur durch die Kulturgeschichte zu erklären sind, wie z. B. das deutsche Sprichwort *Der eine schert das Schaf, der andere das Schwein*, das aus einer nordischen Sage herrührt, genau wie die Redewendung *Viel Geschrei und wenig Wolle*.